

مهرها، طغراها و توسیع‌های پادشاهان ایران

از ایلخانان تا پایان قاجاریه

قسمت نخست این رساله در شماره پیش به چاپ رسید و در آن قسمت، دربارهٔ سجع مهرها و نقش طغراها و تویق‌های پادشاهان ایران از ایلخانان تا پایان صفویه گفتگو شد و در این شماره این بحث را تا پایان سلسله قاجاریه دنبال می‌کنیم.



پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی



در پایان بحث صفوی اضافه میکنیم که پس از اتمام آن فصل، نمونه دیگری از مهرهای شاه طهماسب اول در میان اسناد خاندان کلانتری سیستان بدست آمد و از این بابت باید از دانشمند گرانقدر آقای دکتر حسین داودی سپاسگزاری کنم که مجموعه نفیس اسناد خاندان کلانتری سیستان را در اختیار نگارنده قرار دادند و بهر صورت سجع مهر مزبور چنین بوده است :

در بالا: الله، محمد، علی

در وسط : بنده شاه ولایت طهماسب

در پایین : مهر مسوده دیوان



شکل ۵۶

افشاریه

۴۴ - نادرشاه (۱۱۴۸ - ۱۱۶۰ هـ ق)

از نادر شاه سجع پنج مهر و نقش دو گونه طغرا در دست است:

مهرها:

الف - سجع مهری بدین مضمون^{۹۸}

بسم الله + نکین دولت و دین رفته بود چون از جا
بنام نادر ایران قرارداد خدا (شکل ۵۷)



شوشگاه علوم انسانی شکل ۵۷ دولت فریخی

ب - سجع مهر دوم^{۹۹} کمال جامع علوم انسانی
مظهر لطف الهی نادر است



شکل ۵۸

۹۸ - مظاهری و طاهری و شهباب و شمشهبانی سند ۶۲ و اسناد خاندان کلانتری - عکس از رایینو

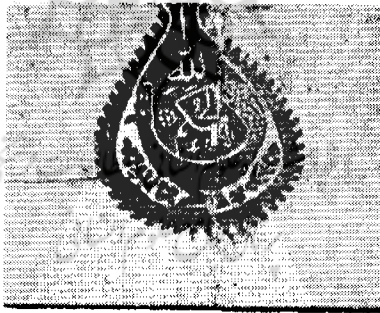
۹۹ - معان مدارک

- ج - سجع مهر سوم ۱۰۰
نادر عصم ز لطف حق، غلام هشت و چار
لافتی الاعلی لاسیف الاذوالفقار
- د - سجع مهر چهارم ۱۰۱
« الملك لله » بانفش شیر و خورشید



شکل ۵۹

- ه - مهری کلابی شکل بسجع : الحكم لله ۱۰۲



شکل ۶۰

۱۰۰ - دکتر مظاهری

۱۰۱ - عکس ازحمید نیر نوری : تاریخچه بیرق ایران

۱۰۲ - اسناد خاندان کلانتری سیستان که بالطف دوست جلیل‌القدر و دانشمند آقای دکتر حسین داودی در اختیار من گذاشته شد .

طغراها: ۱۰۳

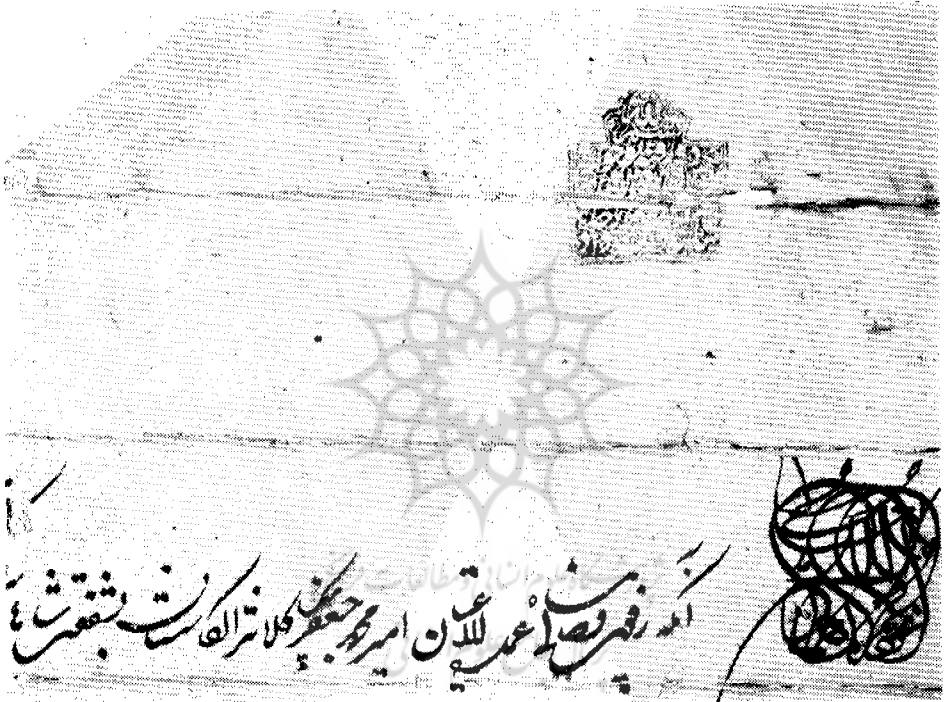
و - طغرای اول بر فرمانهای است بتاریخ جمادی الثانی ۱۱۴۷ و رجب

۱۱۴۹ قمری و مضمون آن «فرمان همایون شد» میباشد. ۱۰۴

ز - طغرای دیگر به سجع زیر ۱۰۵

«بعون الله تعالی شانه - فرمان همایون شد»

از این سجع دو نقش که کمی بایکدیگر تفاوت دارند دیده شده است ۱۰۶



شکل ۶۱

۱۰۳ - رایینو در جلد دوم کتاب خود (آلبوم سکه ها ، مدالها و مهرهای پادشاهان ایران) مینویسد: «طغرای پادشاهان افشاری» «فرمان همایون شد» و «حکم همایون شد» بوده است (ص ۳۴) ولی طغراهائی که از نادرشاه و ابراهیم شاه بدست ما رسیده نشان میدهد که منحصر به همین دو سجع بوده است .

۱۰۴ - اسناد فارسی در آذربایجان ، سند شماره ۱۴ و یکصد و پنجاه سند تاریخی سند شماره ۶۷

۱۰۵ - اسناد خاندان کلانتری - اسناد شهبشپانی: «نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران» جزوه نخست ص ۲۶۹ .

۱۰۶ - عکسها از اسناد دکتر داودی .



شکل ۶۲ - مهر و طفرای نادرشاه

۲۵ - عادلشاه

سجع مهر عادلشاه «الملک الله - بنده شاه ولایت علی» بوده است ۱۰۷

۱۰۷ - مظاہری - طاہری شہاب .

۳۶ - شاهرخ

از شاهرخ سجع شش‌مهر در دست است:

الف - مهری مربع شکل و کلاهک‌دار ۱۰۸

نظام یافت بلطف جناب مرتضوی

ز شاهرخ بجهان دین و دولت صفوی - ۱۱۶۰



شکل ۶۳

ب - درمهر دیگر (مهر مربع کلاهک‌دار) ۱۰۹

الملک‌الله + مظهر لطف‌الهی شاهرخ - ۱۱۶۱



شکل ۶۴

ج - مهر دیگر (مهر مربع کلاهک‌دار):

بسم‌الله + آنکه باشد کلب‌سلطان خراسان، شاهرخ

بر گرفت از رخ ۱۱۰

۱۰۸ - رایینو .

۱۰۹ - همان کتاب .

۱۱۰ - رایینو در مصراع اول این سجع «سلطان» را اشتباهاً «آستان» خوانده و در خواندن مصراع

دوم نیز بعلت ناخوانا بودن آن اشتباه کلی نموده است (ص ۴۴ ج ۲) مظاهری و طاهری

شهباب هم مصراع دوم را نادیده گرفته‌اند .



شکل ۶۵

د - مهری دیگر باین سجع : ۱۱۱

شد در اقلیم رضا صاحب‌نکین
شاهرخ کلب امیرالمومنین .

ه - سجع مهر دیگر بدین مضمون : ۱۱۲

یافت از الطاف احمد پادشاه
شاهرخ بر تخت شاهی پایگاه

رایینو در کتاب خود این مهر را مربوط بسال ۱۱۶۸ میدانند و در باره آن می‌نویسد ، احمدشاه‌درانی چون مشهد رادر سال ۱۱۶۸ تصرف کرد دو باره شاهرخ را بیادشاهی برداشت (۲۷ رجب) و او را بصورت دست نشانده ، یاتحت‌الحمایه خود تعیین نمود و مضمون سجع این مهر را مؤید این نظر میدانند و معتقد است که محتملا این مهر بمناسبت این واقعه تهیه شده است ۱۱۳

و - مهر دیگری بدین سجع :

آفتاب ملک را کرشد خسوفی چندروز

باردیگر شد ز نور شارخی گیتی فروز ۱۱۴

۱۱۱ - طاهری شهاب .

۱۱۲ - طاهری شهاب و مظاهری و رایینو .

۱۱۳ - ج ۲ ص ۳۶ .

۱۱۴ - آقای طاهری شهاب در مقاله خود نوشته است « شاهرخ نادری پس از گورشدن بدست شاه سلیمان متولی آستان قدس رضوی که خود را از سلسله صفوی میدانست و مدت کوتاهی نیز در مشهد بتخت سلطنت نشینت و بعد مزول و مکحول شد ، مجدداً به اریکه سلطنت با حالت کوری جلوس نمود و این مهر را برای خود انتخاب نموده (مجله وحید شماره ۸ سال دوم)

۳۷- ابراهیم شاه

سجع مهری از ابراهیم شاه که مربع شکل و کلاهک دار است چنین
میباشد^{۱۱۰}

بسم الله + سلام علی ابراهیم - ۱۱۶۲



شکل ۶۶

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

طغرا

طغرای ابراهیم شاه^{۱۱۰} افشاری رادر فرمانی از او که اصل آن ضمن

مجموعه ای در بریتیش میوزیم British Museum لندن بشماره OR. 4394

موجود است می شناسیم ولی خواندن سجع آن متأسفانه ممکن نشد (شکل ۶۷)

۱۱۰ - رایینو و طاهری شهاب و مظاهری .

از سیجع مهر پادشاهان زندیه علی‌الجماله اثر مهر کریم خان و جعفر خان در دست است و از سیجع مهر سایر پادشاهان این سلسله آگاهی نداریم و محتمل است بسبب کشمکشهای خانوادگی و آشفتگی اوضاع زمان و وقوع جنگها برای آنها فرصت ساختن مهر نبوده است.

۲۸ - کریم خان (۱۱۶۴ - ۱۱۹۳)

الف - از فرمانهایی که از کریم خان باقیست میدانیم او یک سیجع^{۱۱۶} مهر ولی باشکال متفاوت داشته و آن چنین بوده است

«یامن هو رجاه کریم + ۱۱۷»



شکل ۶۹



شکل ۶۸

ب - طغرای کریم خان بطوریکه از فرمانهای باقی مانده از او معلوم میشود دو نوع «حکم عالی شد»^{۱۱۷} و «فرمان العالی شد»^{۱۱۸} بوده است.

۲۹ - علی‌مردان خان (۱۱۹۵ هـ ق) جامع علوم انسانی

از علی‌مردان خان متاسفانه اثر و سیجع مهری نداریم ولی طغرای او به تنها سندی که از وی می‌شناسیم «حکم والا شد» بوده است^{۱۱۹}

۱۱۶ - ر. ک. به رابینو - اسناد شهسپانی (سند شماره ۴۲ و ۶۴) - طاهری شتهاب - مظاهری

۱۱۷ - مظاهری - رابینو ص ۳۴ ج ۲ و مظاهری می نویسد که کریمخان از بکار بردن طغرای

«حکم جهانمطاع شد» خودداری میکرده است .

۱۱۸ - یکصد و پنجاه سند تاریخی : سند شماره ۴۷ .

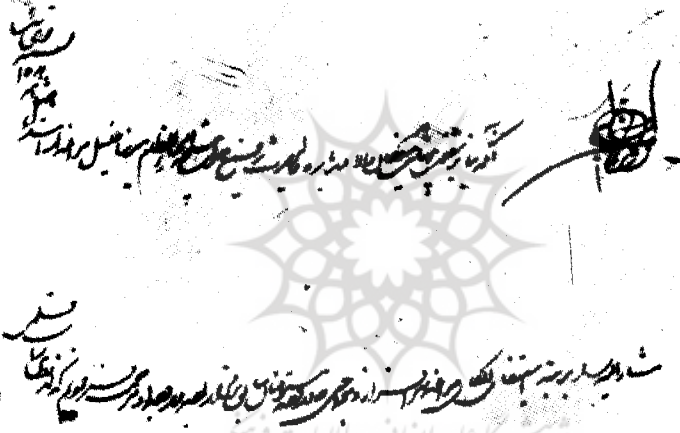
۱۱۹ - همان کتاب : سند ۴۸ - رابینو در کتاب خود نوشته است «پادشاهان زندیه عبارت «حکم

عالی شد» را برای طغرای خود بکار می‌بردند (ص ۳۴ ج ۲) و معلوم میشود از طغرای کریم خان

(شکل ۱۷۰) و علی‌مردان خان بی اطلاع بوده است .

بسته

۲۰



شکل ۷۰ طغرای کریم خان زند

۳۰ - جعفر خان (۱۱۹۹)

رابینو عکس دو نوع مهر منسوب به جعفر خان را در کتاب خود بچاپ رسانیده که سجع آنها بایکدیگر متفاوت است
 الف - مهر اول بدین سجع:

لااله الاالله الملك الحق المبين . عبده محمد جعفر - ۱۱۹۹



شکل ۷۱

مرحوم دکتر مظاهری و آقای طاهری شهاب در مقاله خود درباره این مهر نوشته‌اند: سجع مهر جعفر خان «لا اله الا الله الملك المبين، عبده محمد جعفر» بوده است. ۱۲۰ ولی باید دانست که ایشان در این مورد دچار اشتباه شده‌اند زیرا در سجع مهر جعفر خان بطوریکه تصویر آن نشان می‌دهد قبل از کلمه المبين، واژه «الحق» هم وجود دارد (ر.ک به شکل ۶۸) بعلاوه اضافه کرده‌اند که در حاشیه این مهر نوشته شده است «جعفر قلی ام هسب شرف در این نام» و در این مورد هم باید گفت که در مهر مزبور چنین سجعی وجود ندارد.

ب - مهر دوم که رابینو آنرا به جعفر خان نسبت داده است ۱۲۱ چنانکه از سجع آن پیدا است متعلق به جعفر قلی نامی است که خود را دست نشانده و وابسته فتح علی میدانند.

از فتح علی و حسن

جعفر قلیم بیت شرف شد زین نام ۱۲۲



شکل ۷۲

و محتملاً این جعفر قلی، همان جعفر قلیخان برادر آقا محمدخان و مراد از فتح علی هم فتح‌العیشاه می‌باشد و بهر حال قدر مسلم اینک که این مهر از جعفر خان زند نیست زیرا در هیچ کجا ندیده‌ایم که جعفر خان زند را جعفر قلی نوشته باشند.

۱۲۰ - مجله نیما و مجله وحید شماره ۸ سال دوم

۱۲۱ - ج ۲ ص ۲۰ لوحه شماره ۵۰

۱۲۲ - رابینو این سجع را چنین خوانده است: «از فتح علی و توجه حسن امام؟ بیت شرف در این نام» (ص ۴۴ ج ۲ آلبوم سکه‌ها، مهرها و نشانهای پادشاهان ایران)

قاجاریه

۳۱ - آقا محمد خان (۱۱۹۳ - ۱۲۱۱) .

سجع مهر او چنین بوده است ۱۲۳ :

افوض امری الی الله عبده محمد

۳۲ - فتحعلیشاه : (۱۲۱۲ - ۱۲۵۰) .

از فتحعلیشاه سه سجع مهر بیجا مانده است ولی چون از فرمانها واحکام این پادشاه بسیار کم در دست است، انواع مهرهای او را بهمین سه نوع نمیتوان منحصر نمود .

الف - مهری بادامی شکل مربوط بدوران ولایتعهدی او بدین سجع: ۱۲۴

عبده الراجی باباخان ۱۲۱۱



شکل ۷۳

ب - مهر دیگر گلابی شکل : ۱۲۵

العزة لله + شاه شاهان جهان فتحعلی

۱۲۳ - مظاهری و طاهری شهاب .

۱۲۴ - رابینو ج ۲ و عکس نیز از رابینوست ، دکتر مظاهری و طاهری شهاب در مقاله خود تاریخ روی این مهر را ۱۲۱۴ نوشته‌اند و آن اشتباه است زیرا اولاً رابینو که مقاله او مآخذ کار آنها بوده ، خود تاریخ روی مهر را در کتاب خویش سال ۱۲۱۱ نوشته (ص ۱۰-۱- ج ۲) و ثانیاً این تاریخ در متن مهر بخوبی خوانده میشود .

۱۲۵ - رابینو - مظاهری - طاهری شهاب



شکل ۷۴

ج - مهر دیگر بشکل مربع کلاهک دار : ۱۲۶

العزة لله +

قرار در کف شاه زمانه فتحعلی

گرفت خاتم شاهی ز قدرت ازلی - ۱۲۱۷



شکل ۷۵

در اینجا ذکر نکته‌ای هم جالب خواهد بود و آن این است که رابینو در جلد دوم کتاب خود^{۱۲۷} می‌نویسد «فتحعلیشاه هنگامی که نخستین نامه خود را برای ناپلئون میفرستاد چون نمیدانست کجای نامه را باید مهور کرد، مهر را بر روی قطعه کاغذی جداگانه زدند و آنرا نذهیپ نموده، سپس برنامه چسبانیدند.^{۱۲۸} اگرچه رابینو ن گفته است کدام یک از مهرهای فتحعلیشاه را برنامه ناپلئون الحاق کرده بودند ولی نگارنده دو نامه از فتحعلیشاه باین وضع دیده است، یکی در آرشیو ملی پاریس^{۱۲۹} و دیگری در آرشیو وزارت خارجه فرانسه^{۱۳۰} که اولی بتاریخ قبل از ژون ۱۸۰۶ مصحوب میرزا رضا خان

۱۲۶ - رابینو - بررسیهای تاریخی شماره ۲ و ۳ سال ۴ مقاله پنج فرمان تاریخی از سرهنگ

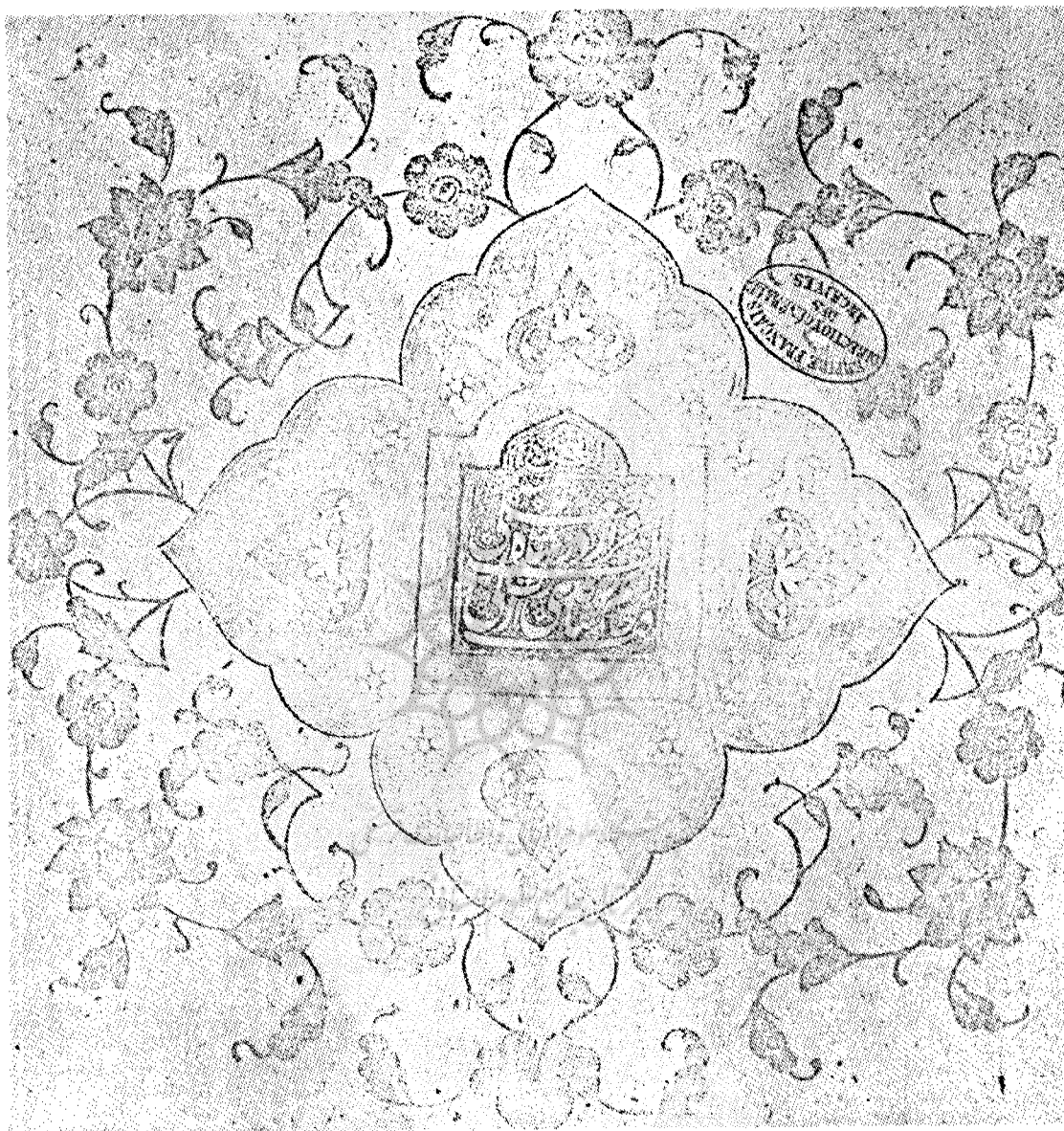
بازنشسته بایبوردی - مظاهری و طاهری

۱۲۷ - آلبوم سکه ها ، مهر ها و نشانهای پادشاهان ایران .

۱۲۸ - ص ۳۴ .

۱۲۹ - ر . ک . به شماره A.E. III, 57

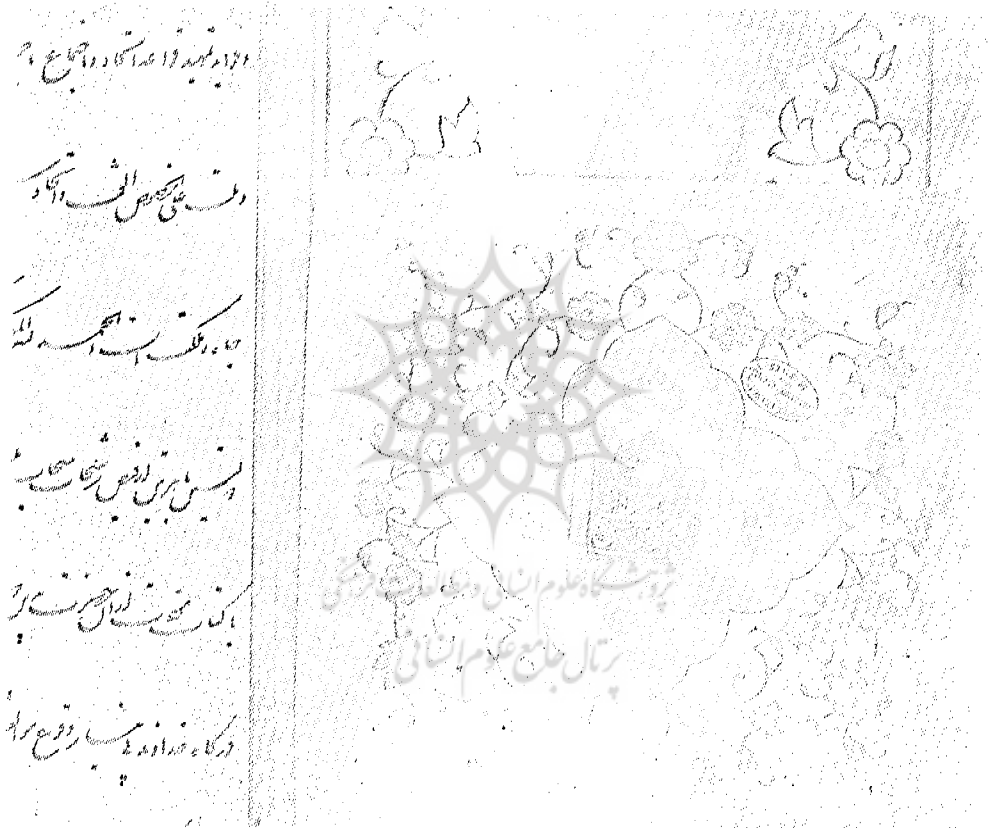
۱۳۰ - جلد ۱۰ مکاتبات سیاسی ایران برک ۴۳۰ .



شکل ۷۶

فرستاده شد و آن نخستین نامه‌ایست که فتحعلیشاه به ناپلئون نوشته و دومی بتاریخ ۲۶ ژانویه ۱۸۰۸ می‌باشد^{۱۳۱} (شکل ۷۶)

عکس شماره ۷۴ تصویر مهر اول را به اندازه حقیقی نشان می‌دهد و در تصویر ۷۵ می‌بینیم مهر مزبور بر روی قطعه کاغذی جداگانه خورده و سپس آنرا از طرف لبه چپ به اصل نامه بقسمی قرار داده‌اند که حاشیه مذهب نامه در زیر آن قرار گرفته است.



شکل ۷۷

۱۳۱ - مرحوم سعید نفیسی در کتاب «تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر» نامه دوم را که در آرشیو وزارت خارجه فرانسه ضبط است اشتباهاً نخستین نامه فتحعلیشاه به ناپلئون دانسته و متن آنرا نیز نقل کرده است (ج ۱ ص ۱۵۶ - ص ۱۵۹). به «روابط نظامی ایران و فرانسه در قرن نوزدهم (فرانسه) ص ۱۴۹ - ۱۵۰» تالیف نگارنده این مقاله نیز رجوع کنید.



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی





پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

طغراها .

رایینو و مظاهری مینویسند طغرای فتحعلیشاه «حکم والاشد» و «فرمان همایون شد» بوده و رایینو اضافه کرده است که طغراها مصدر به «توحیدیه ای» ۱۳۲ مانند «العزلة» یا «الملك لله تعالی و شأنه» و یا «الملك لله» میشده اند ۱۳۳ ولی فرمانی بتاریخ ذی قعدة ۱۲۱۷ از فتحعلیشاه در دست است. ۱۳۴ که طغرای دیگری بشرح «الامر لله الملك تعالی شد» دارد. ۱۳۵ (شکل ۷۸)

۳۳ - عباس میرزا نایب السلطنة و ليعهد

الف - مهری به سجع زیر: ۱۳۶

در دریای خسروی عباس + ۱۲۱۴



شکل ۷۹

ب - مهری دیگر بدین سجع، ۱۳۷

عبده الراجی عباس - ۱۲۴۰

Invocation. - ۱۳۲

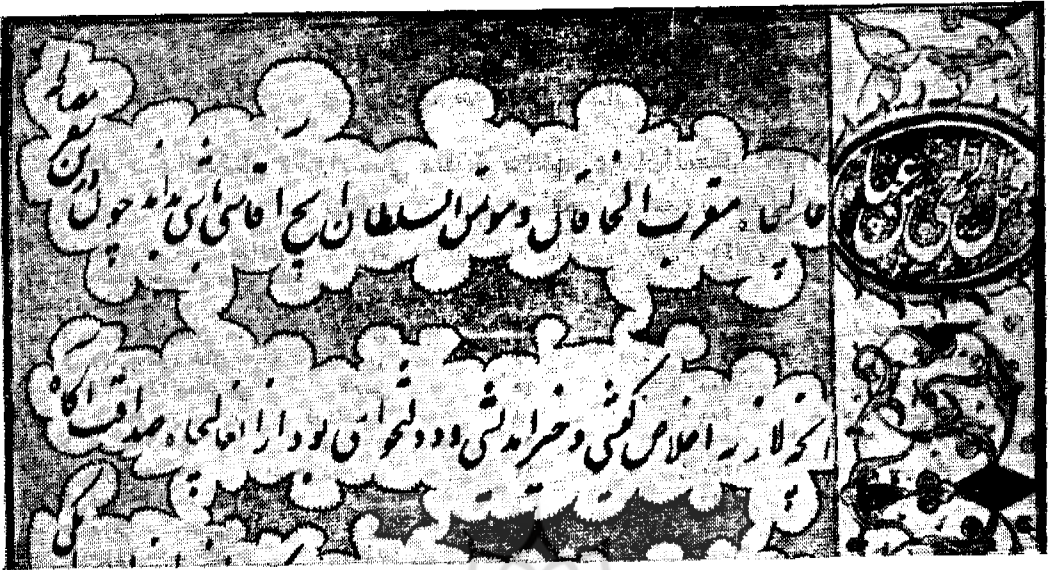
۱۳۳ - ص ۳۴ - ج ۲ آلبوم سکه و مهرها ... نگارنده نمونه دو توحیدیه نخست راهنوز ندیده است ولی دو فرمان از فتحعلیشاه که جزو اسناد شهبشپانی بوده طغرای «الملك لله» داشته اند (اسناد ۲۴ و ۲۷) .

۱۳۴ - اصل فرمان متعلق به سرکار سرهنک بازنشسته بایبوردی است (ر.ک به پنج فرمان تاریخی در بررسی های تاریخی)

۱۳۵ - بایبوردی مضمون این طغرا را «الامر لله العلی العظیم» خوانده است (همان مدرک)

۱۳۶ - کلیه مدارک .

۱۳۷ - عکس از راهنمای کتاب سال ۱۱ شماره ۵ - درمقعی متعلق به کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار شماره ۲۲۱۴ نیز چند نمونه از این مهر موجود است .



شکل ۸۰

ج - سبج مهر سوم: ۱۳۸

عباس



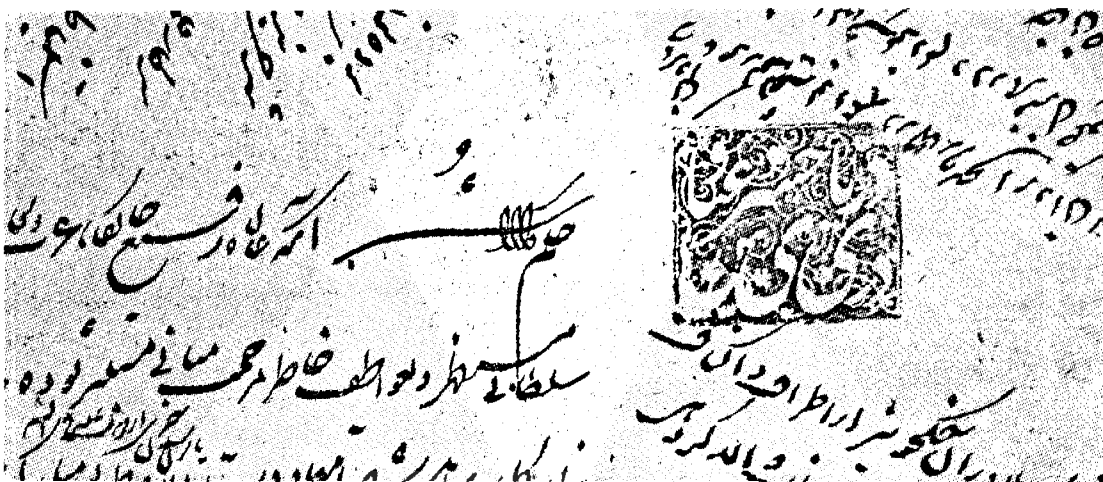
شکل ۸۱

طغرا:

طغرای نامه‌ها و احکام و ارقام عباس میرزا «حکم و الاشد» بوده است ۱۳۹ (شکل ۸۲)

۱۳۸ - دستخط عباس میرزا به محمد میرزا: از کتاب عباس میرزا نایب السلطنه نگارش ابوالقاسم لاجینی.

۱۳۹ - یکصد و پنجاه سند تاریخی: سند شماره ۴۹ - به منشآت قائم مقام ص ۱۳۶ چاپ نگارنده و کتاب لاجینی صفحات ۴۵ و ۵۴ نیز رجوع کنید.



شکل ۸۲

۳۴ - علیشاه ظل السلطان .

ظل السلطان پسر فتحعلیشاه که بعد از درگذشت فتحعلیشاه تا رسیدن محمد میرزا به تهران ، چهل روز در تهران سلطنت کرد و خود را علیشاه خوانده بود و دو سجع مهر داشته است :

الف - پیش از درگذشت فتحعلیشاه : ۱۴۰

علی بظل السلطان ز شاه یافت لقب - ۱۲۴۴

ب - پس از فوت فتحعلیشاه و هنگام دعوی پادشاهی : ۱۴۱

السلطان علیشاه قاجار - ۱۲۵۰

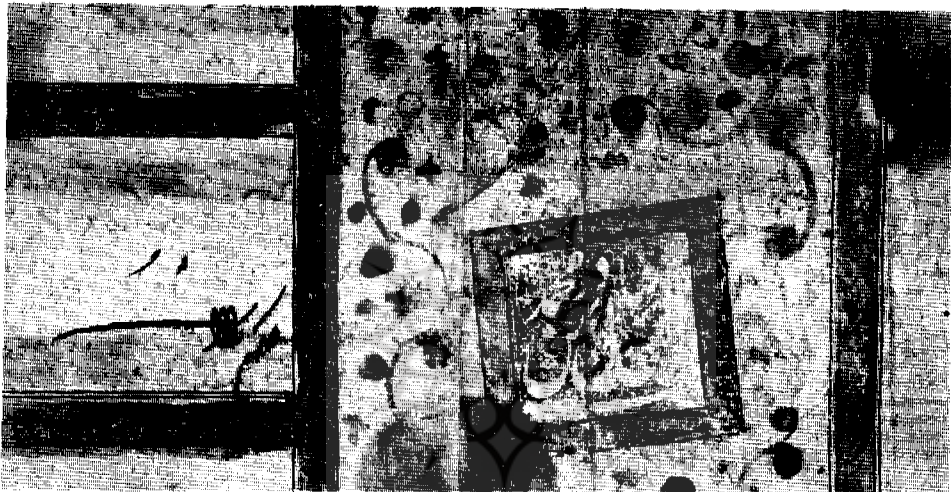
۱۴۰ - مظاهری - طاهری شهاب .

۱۴۱ - نامه ظل السلطان به حشمت‌الدوله در مجموعه اسناد شماره ۶۳۴۱ وزارت خارجه ایران و همچنین مقاله طاهری شهاب و مظاهری .

۳۵ - محمد شاه: (۱۲۵۰ - ۱۲۶۴)

از محمد شاه پنج نوع سجع مهر باقیست که دو سجع آن مربوط بدوران پیش از پادشاه او و سه سجع مهر دیگر از زمان سلطنت وی میباشد :

الف - مهری مربوط بزمان حیات عباس میرزا نایب السلطنه ۱۴۲
 ؟ - دولت اقبال دریمین محمد ؟



شکل ۸۳: مهر شاهان قاجاری

ب - مهر دیگری باین سجع: ۱۴۳

طراز افسر شاهی محمد - ۱۲۴۰



شکل ۸۴

۱۴۲ - پنج ستند تاریخی در مجله بررسیهای تاریخی شماره ۲ و ۳ سال چهارم

۱۴۳ - عکس از رایبنو .

و چنانکه تاریخ مهر نشان میدهد، این مهر مربوط بدوران پیش از ولیعهدی محمد میرزا (۱۲۴۹) بوده است ولی در زمان ولایتعهدی او نیز بکار میرفته و نمونه‌هایی از آن هم مربوط باین سالها در دست است ۱۴۴ و امام‌مهرهای زمان پادشاهی محمدشاه سه‌نوع هستند:

ج - نخستین مهری که محمد شاه پس از رسیدن بیادشاهی ساخت بدین سجع بوده است : ۱۴۵

الملك لله + شکوه ملك و ملت رونق آئین و دین آمد - ۱۲۵۶
محمد شاه غازی صاحب تاج و نگین آمد



شکل ۸۵

د - مهر دیگری با سجع زیر : ۱۴۶
هو - ولایت علی + السلطان بن السلطان محمد شاه غازی ۱۴۷ و ۱۲۵

۱۴۴ - مظاهری نیز در شرح مهر مزبور آنرا بدوره ولایتعهدی محمد شاه منسوب میداند .
۱۴۵ - عکس از رابینو - فرمانهانی مهور به این مهر بسیار دیده شده است از جمله به مقاله پنج فرمان تاریخی (شماره ۲ و ۳ سال چهارم مجله بررسیهای تاریخی) و اسناد شهبشپانی شماره ۴۱ و ۲۳ رجوع کنید .

۱۴۶ - عکس از رابینو .

۱۴۷ - رابینو تاریخ مهر را ۱۲۵۴ خوانده است (ر.ک به ص ۲۰ لوحه ۵۱ ج ۲)



شکل ۸۶

طاهری شهاب ود کتر مظاهری از مهری دیگر که سجع آن مشابه سجع مهر بالاست سخن گفته اند و توحیدیه آن را «هو الله تعالی» ضبط نموده اند ولی چون مأخذ کار ایشان مقاله‌ای از رابینو بوده که در مجله آسیائی پاریس ۱۴۸ چاپ شده است، میتوان گفت محتملا رابینو در خواندن عبارت توحیدیه دچار اشتباه گردیده است زیرا در غیر این صورت می بایستی عکس آن مهر را در جلد دوم کتاب خود بچاپ میرسانید و حال آنکه در کتاب او عکس مهری را با توحیدیه «هو - ولایت علی» می بینیم نه با سجع دیگر و این همان است که ما در اینجا بچاپ رسانیده ایم. (شکل ۸۴)

۵ - پنجمین مهر محمد شاه با نقش شیر و خورشید و بتاریخ ۱۲۵۵ و سجع «السلطان محمد شاه» میباشد. ۱۴۹



شکل ۸۷

طغراهای محمد شاه

از طغراهای محمد شاه دو نوع تا کنون دیده ایم :

Journal Asiatic - ۱۴۸

۱۴۹ - عکس از رابینو - در باره نقش این مهر و کسب اطلاعات بیشتر به مقاله نگارنده زیر عنوان (نظور نقش شیر و خورشید ایران) در مجله بررسیهای تاریخی شماره ۱ سال ۴ رجوع کنید.

- الف - «حکم‌والا شد» و این طغرا از زمان پیش از ولیعهدی محمدشاه ۱۵۰ تا دوره پادشاهی اوبکار میرفته است. (ر. ک به شکل ۸۳)
- ب - هو الله الملك تعالی - حکم همایون شد^{۱۵۱} (ر. ک به شکل ۸۸)

توشیح

از دوره محمد شاه رسمی نوین در صدور فرمانها و مکاتیب رسمی معمول گردید و آن چنین بود که پس از آنکه فرمان و یا نامه‌ای نوشته میشد و مراحل مهرگذاری و طغرا کشی انجام می‌گردید می‌باید فرمان و نامه به «توشیح» پادشاه میرسید باین معنی که شاه بخط خود بر حاشیه نامه و یا فرمان می‌نوشت «صحیح است» و بدینگونه بر مندرجات آن نوشته صحه گذاشته میشد و این رسم است که بعدها رفته رفته بصورت امضا پای نامه‌ها درآمده است و نمونه‌ای از این رسم متعلق بدوره محمدشاه را در شکل ۸۸ میتوان دید که در گوشه چپ به محازات مهر او، نوشته شده «صحیح است».

۴۶- ناصرالدین شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳ هـ ق)

تا آنجا که آگاهی داریم ناصرالدین شاه هفت نوع مهر با سجع‌های مختلف داشته است :

الف - سجع مهر ولایتعهدی او :

ولیعهدشاه جهان ناصرالدین ۱۵۲

- ۱۵۰ - فرمان محمد میرزا بتاريخ ۱۲۴۲ متعلق به سرکار سرهنک بازنشسته بایبوردی (ر. ک به مجله بررسیهای تاریخی شماره ۲ و ۳ سال چهارم) .
- ۱۵۱ - سرکار سرهنک بایبوردی نقش این طغرا را چنین خوانده است «الامر لله العلی العظیم» (مجله بررسی های تاریخی شماره ۲ و ۳ سال چهارم صفحات ۷۳ و ۷۴) .
- ۱۵۲ - طاهری شهاب .

ب - مهر دیگر باین سجع : ۱۰۳

الملك لله + السلطان بن السلطان ناصرالدین شاه قاجار - ۱۲۶۴
و با این سجع دو نوع مهر باندازه های مختلف دیده شده است
(عکسهای ۸۹ و ۹۰) :



شکل ۹۰



شکل ۸۹

این دو مهر ظاهراً به نامه‌ها و فرمانها و احکام کم اهمیت اختصاص داشته و تا پایان سلطنت ناصرالدین شاه نیز بکار میرفته است چنانکه نگارنده چند سند بتاریخ‌های ۱۲۷۴ و ۱۳۰۹ دارد باین مهرها ممهور هستند ۱۰۴ و نیز نامه‌ای که بتاریخ ۱۲۹۹ از طرف ناصرالدین شاه به میرزا ملکم خان ناظم - الدوله نوشته شده همین مهر را دارد (شکل ۹۱)

ج - مهر چهار گوش کلاهدک داری باین سجع : ۱۰۵

الملك لله تعالی + تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت - ۱۲۶۴

۱۰۴ - اصل این سند ضمن مجموعه اسناد ملکم خان ج و 198. Suppl. Pets. کتابخانه ملی

پاریس ضبط است .

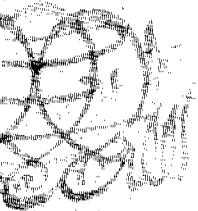
۱۰۵ - تصویر از سندی بتاریخ شعبان ۱۳۱۳ متعلق به نگارنده - رابینو نیز تصویری از این

مهر را در کتاب خود دارد .

۱۰۳ - عکس از رابینو - توحیدیه این مهر را مرحوم مظاهری بنقل از مقاله رابینو «هوالله تعالی»

ذکر کرده است .

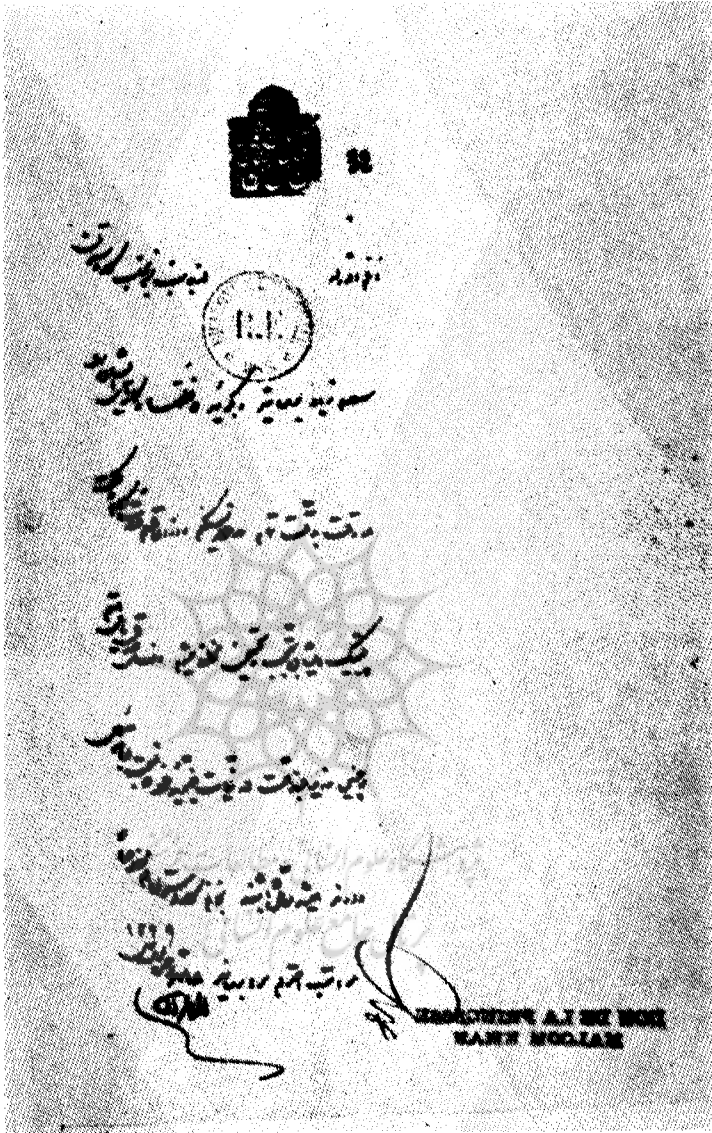
شهره‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی



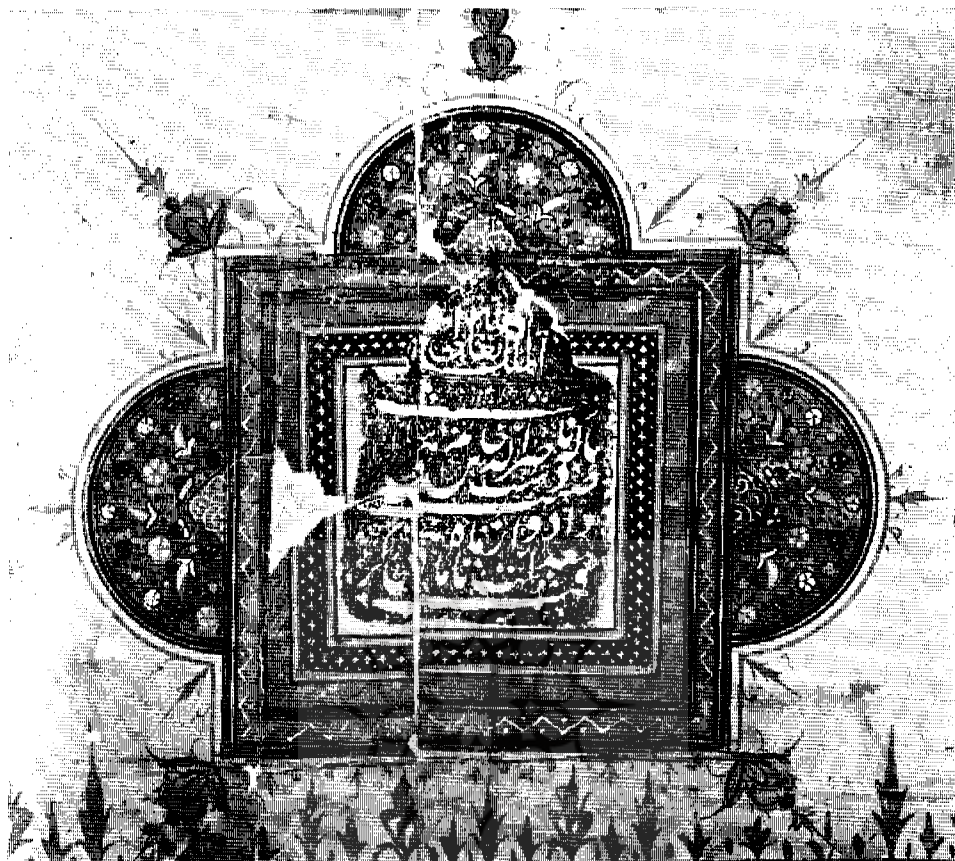
کتابخانه عمومی دانشگاه تهران



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی
کتابخانه عمومی دانشگاه تهران



شکل ۹۱



شکل ۹۲ - مهر شاه قاجار

این مهر مخصوص فرمانها و احکام مهم بوده است.

د- مهر دیگری باین سجع: ۱۵۶

العزّة لله - السلطان بن السلطان ناصرالدین شاه قاجار - ۱۲۸۴



شکل ۹۳

۱۵۶ - عکس از رابینو - مظاهری و طاهری شهاب سجع این مهر را «السلطان ناصرالدین شاه قاجار» ضبط کرده‌اند.

و - رابینو در کتاب خود عکس مهر دیگری که نقش شیروخورشید روی آنست و تاریخ آنرا ۱۲۶۴ خوانده^{۱۵۹} چاپ نموده است و در کتر مظاهری و آقای طاهری شهاب در مقالات خود درباره آن نوشته اند « ناصرالدین شاه هم نقش شیر و خورشید را استعمال کرده و نام خود را بعنوان « ناصرالدین » نقر نموده بود » ولی ما از چنین مهری نشانی نیافتیم و اگر تصور کنیم نظر ایشان همان مهریست که رابینو عکس آنرا در کتاب خود گذارده باید گفت بر روی مهر مزبور عنوان « ناصرالدین » نقش نشده است و بهر حال، با آنکه رابینو نوشته است این مهر در عهدنامه تجارته شوال سال ۱۲۷۱ هـ - ق (ژویه ۱۸۵۵) ایران و فرانسه بکار رفته است^{۱۶۰} بعقیده ما این مهر متعلق به دوره محمدشاه است^(۱۶۱)



شکل ۹۶

ز - نقش ششمین مهری که از ناصرالدین شاه در دست داریم مربوط به مهر گردی است که در وسط آن نقش شیروخورشید می باشد و در حاشیه آن نقر شده است: « السلطان بن السلطان والخواقان بن الخاقان ناصرالدین شاه قاجار » و این مهر مخصوص پشت پاکت ها بوده است .^(۱۶۲)

۱۵۹ - ص ۲۰ لوحه ۵۱ ج ۲

۱۶۰ - ر.ک. به پاورقی ص ۲۰ (A. E. T.)

۱۶۱ - ر.ک. به مقاله « پژوهشی درباره تطور شیروخورشیده » بقلم نگارنده در مجله بررسیهای

تاریخی شماره ۱ سال چهارم صفحات ۲۷۵-۲۷۷

۱۶۲ - مجموعه اسناد میرزا ملکم خان در کتابخانه ملی پاریس ج ۱۹۸۷ Suppl. Pers.

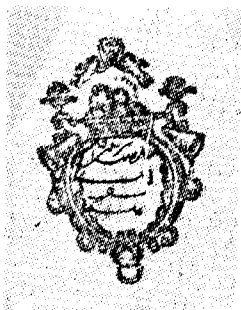


شکل ۹۷

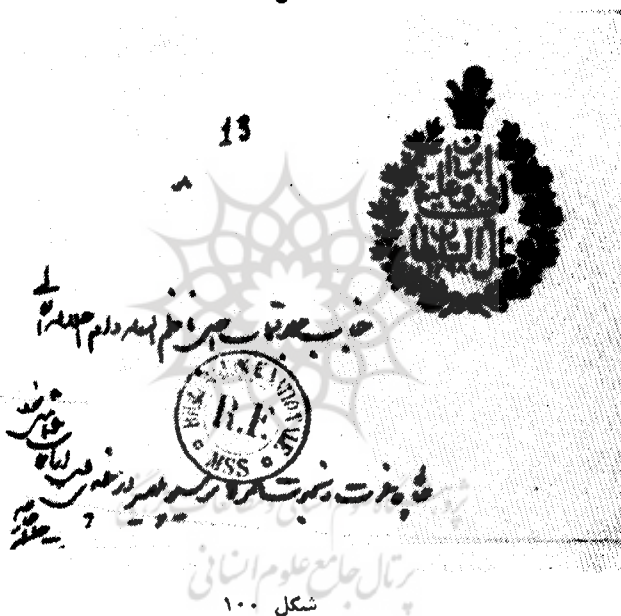
ح- از زمان ناصرالدین شاه مهرهای مخصوص دیگری نیز متداول گردید و آن مهرهای سرکاغذ بود که وزارتخانه‌ها و ادارات دولتی بشکل شیرو خورشید و یا اشکال دیگر روی کاغذ چاپ می کردند و شاهزادگان نام خود را بانقشهائی گوناگون بعنوان علامت مخصوص مکاتبات خود بکار می بردند چنانکه در این جاسه نمونه از نقش این مهرها را که یکی متعلق به ناصرالدین شاه (شکل ۹۸ و ۹۹) و دیگری مخصوص به شاهزاده مسعود میرزا ظل السلطان بوده است (شکل ۱۰۰) می بینیم .



شکل ۹۸



شکل ۹۹



شکل ۱۰۰

طغرای ناصرالدین شاه

از ناصرالدین شاه دو نوع طغرامی شناسیم و نقش آن «الملک الله تعالی شانه، حکم همایون شد» بوده است و آنرا با آب طلا بر فرمانهای او می کشیدند ۱۶۳
توشیح

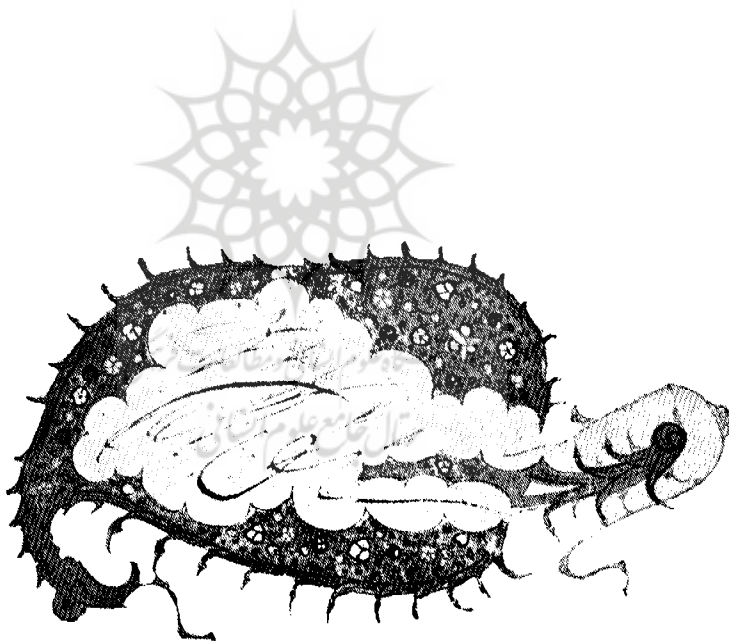
از توشیح های ناصرالدین شاه نمونه های مختلفی در دست است :

(شکلهای ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۴ و ۱۰۵)

۱۶۳ - از فرمانی بتاريخ ۱۲۸۷ ه. ق و فرمانی دیگر بتاريخ ۱۳۱۳ ه. ق متعلق به نگارنده .

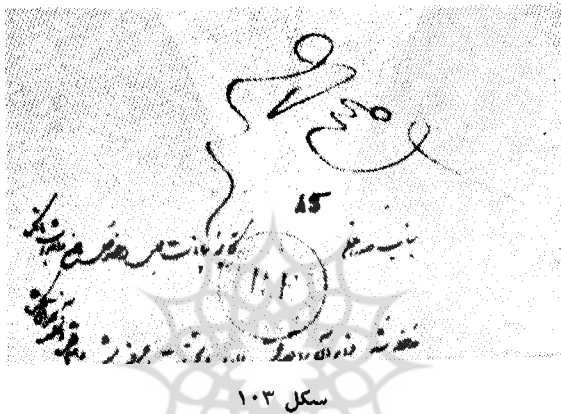


شکل ۱۰۱



شکل ۱۰۲

درباره « توشیح » باید دانست برخلاف نوشته رابینو که میگوید توشیح را در سمت چپ وزیر سطر اول فرمان و یا مکتوب می نوشته اند ۱۶۴، مکاتیب رسمی و فرمانهای بسیاری از این دوره در دست داریم که معلوم میدارد توشیح بر بالا و پائین فرمانها و همچنین در مقابل سطر اول نیز گذاشته میشده است. (ر.ک بشکلهای ۱۰۳ و ۱۰۶ و ۱۰۷)



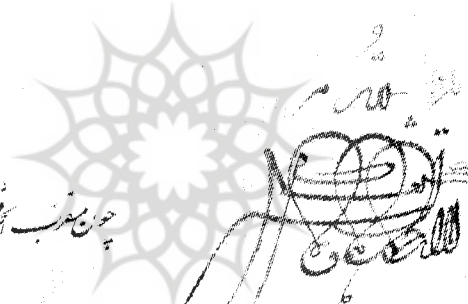
شکل ۱۰۳

رابینو درباره توشیح، نکته دیگری نیز دارد و می نویسد: « فرمانهای دوره قاجاریه مصدر به مهری چهار گوش برای صحنه شاه با سجع « صحیح است » بوده اند و آنرا در سمت چپ فرمانها بین سطر اول و دوم می زدند» ۱۶۵ ولی ما با وجود جستجوی بسیار از فرمانی با این سجع مهر و یا مهری باین سجع، نشانی نیافتیم و محتمل است توشیحی را که رابینو دیده دور آن بشکل مربع تذهیب شده بوده و او آنرا نقش مهر تصور کرده است زیرا بسیاری از فرمانها در دست است که توشیح آنرا تذهیب کرده اند (ر.ک به عکسهای ۱۰۱ و ۱۰۲ و ۱۰۴ و ۱۰۵)

۱۶۴ - ص ۳۵ ج ۲

۱۶۵ - همان کتاب و همان صفحه .

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or date.



چون بخرید این کتاب بدانید که این کتاب توفیق صاحب

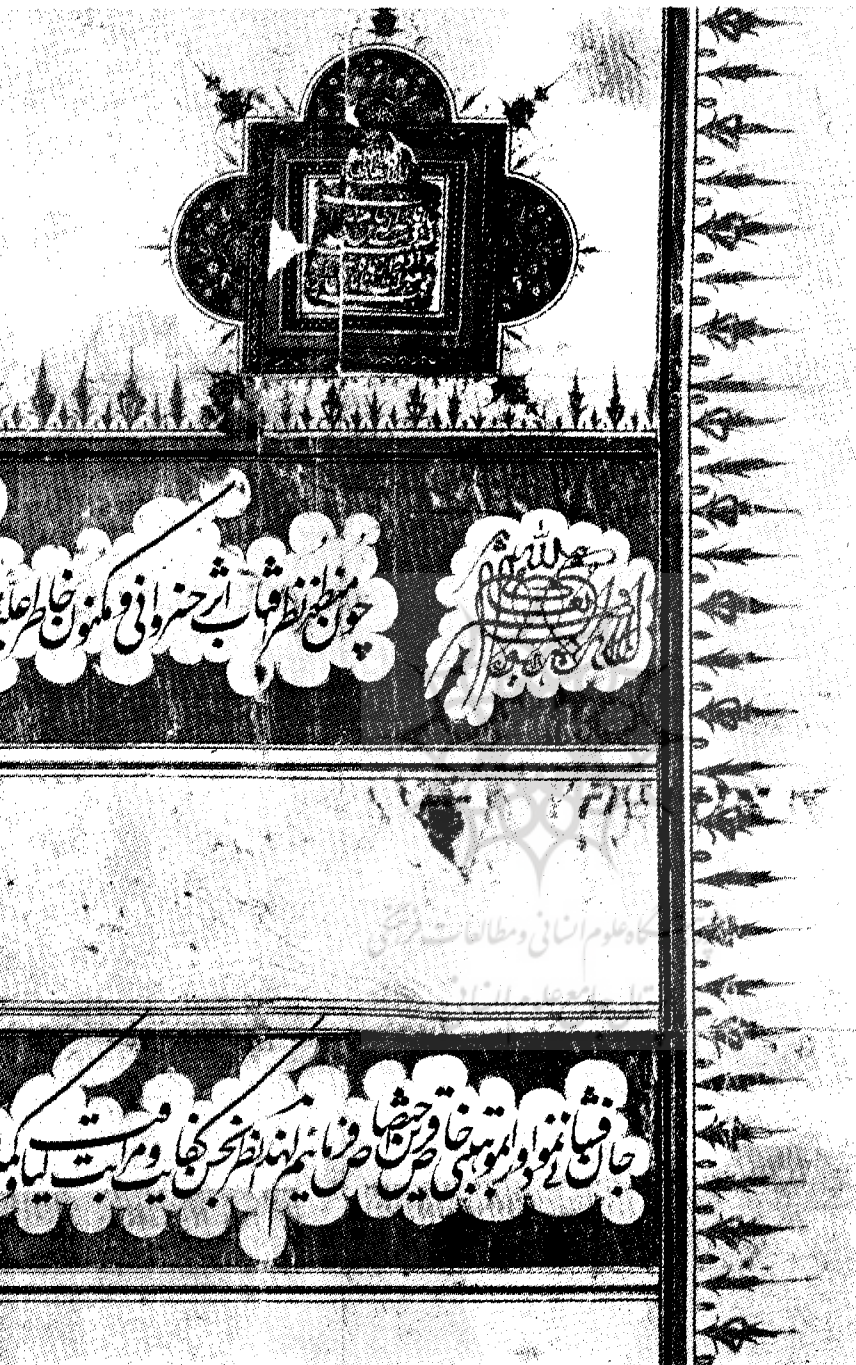
پژوهشگاه علوم انسانی مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ملوکانه را از سر نیز بنویسید و طبع آن در این کتابخانه است و کتب دیگر در این کتابخانه موجود است

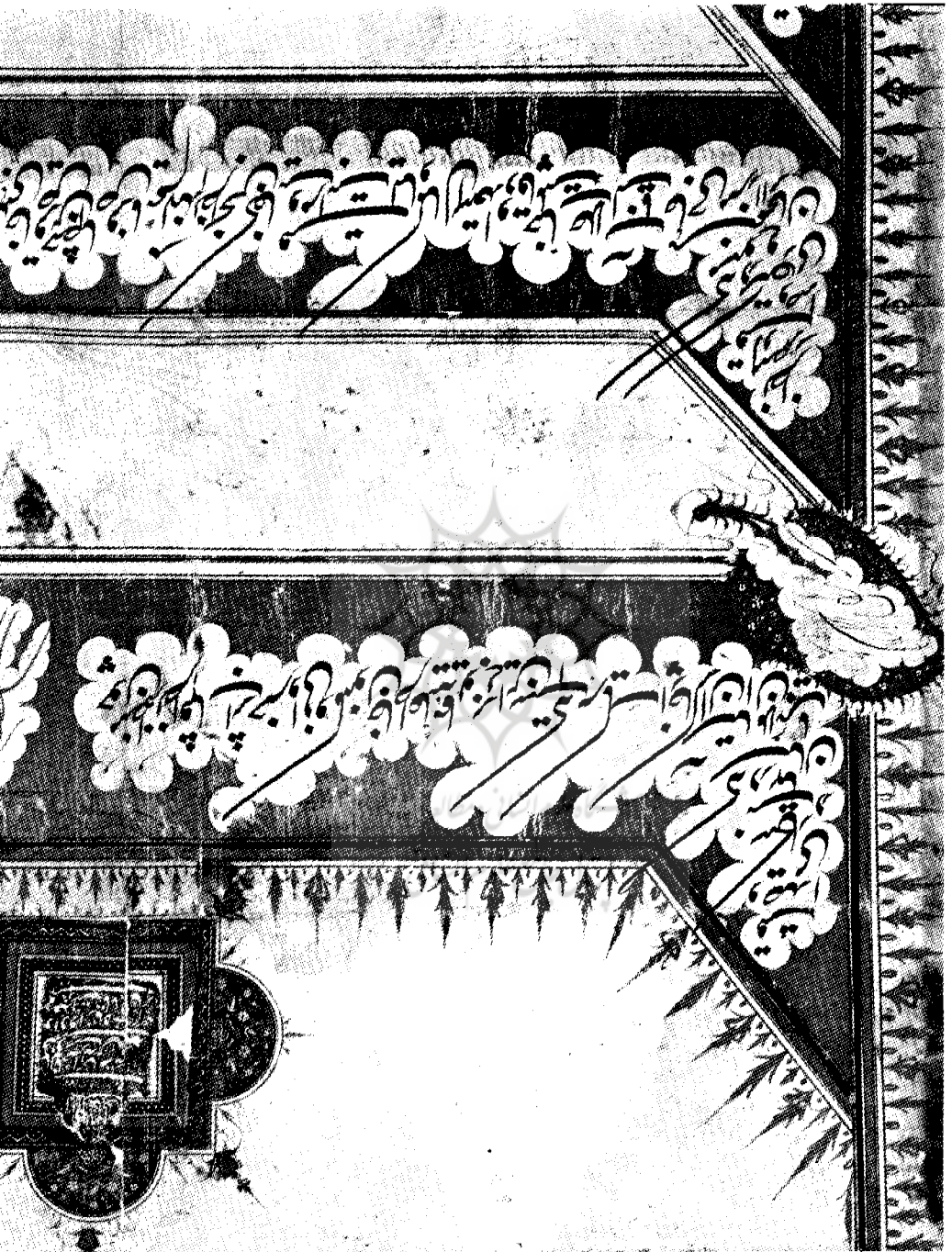
شکل ۱۰۴- يك فرمان از ناصرالدين شاه با تمام تركيبات خود (توحيديه، مهر پادشاه، طغراء، توشيه

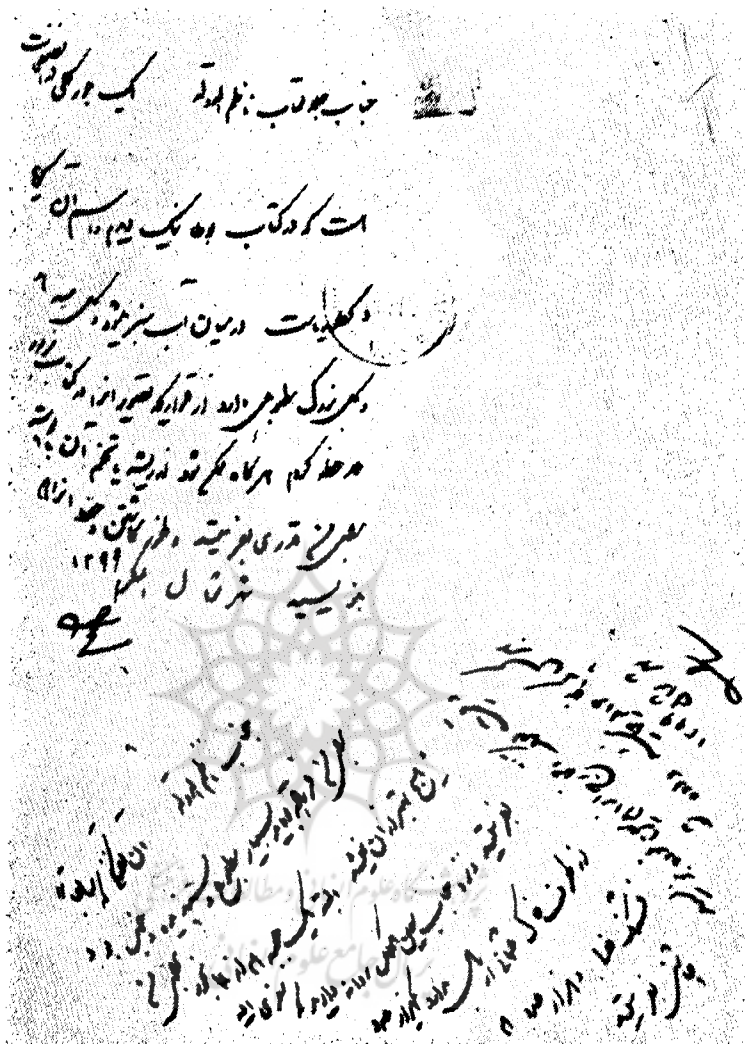


پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

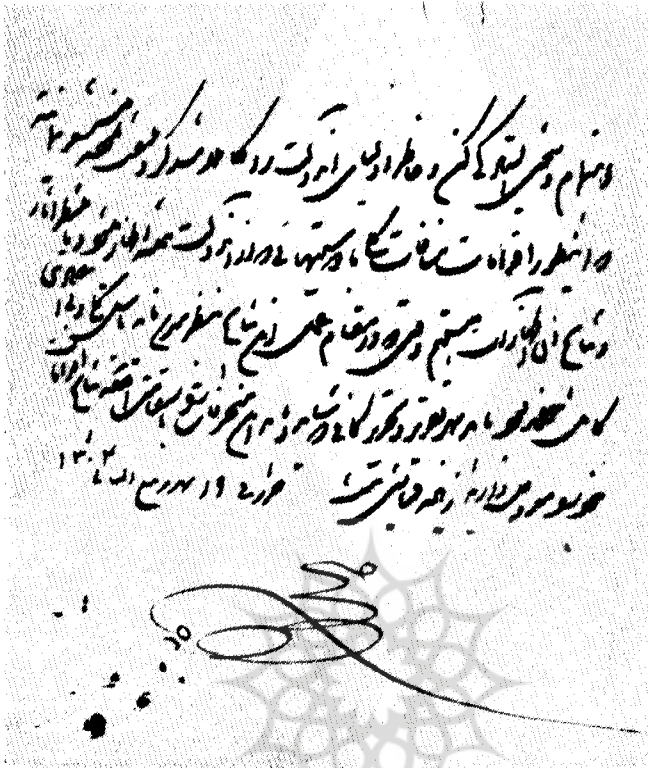


شکل ۱۰۵ - مهر و طغرا و توشیح ناص



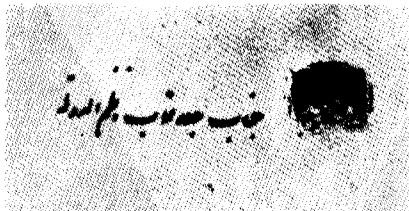


شکل ۱۰۶ در این عکس دوبار توشیح ناصرالدین شاه دیده میشود



۴۷ - مظفرالدین شاه شکل ۱۰۷ توشیح ناصرالدین شاه

تاکنون از مهر های مظفرالدین شاه ، چهار نمونه بدست آمده است
 و سجع دو مهر دیگر را هم می شناسیم که هنوز اثر نقش آنها را ندیده ایم :
 الف - مهر ولایتعهدی که چهار گوش و کوچک بوده و روی آن نقش شده
 بود « ولیعهد » ۱۶۶



شکل ۱۰۸

۱۶۶ - از نامه‌ای که مظفرالدین میرزا به میرزا ملکم خان نوشته است (استناد میرزا ملکم خان در کتابخانه ملی پاریس ۱۹۸۹)

ب - مهر دیگری از دوران ولیمهدی او باین سجع : ۱۶۷

منشور حکمرانی بگرفت زیب و آئین
از خاتم ولیمهد ، سلطان مظفرالدین

ج - مهر زمان سلطنت او باین سجع : ۱۶۸

الملك لله تعالى ۱۶۹ + ز نقش خاتم سلطان مظفرالدین شاه

رسید صیت جهان داوری به ماهی و ماه سنه ۱۳۱۴



شکل ۱۱۰



شکل ۱۰۹

د - سجع مهری دیگر بدین مضمون ۱۷۰

الملك لله + دمید کو کب فتح و ظفر بعون الله

گرفت خاتم شاهی مظفرالدین شاه - ۱۳۱۴

۱۶۷ - از این مهر و سجع آن فقط طاهری شهاب نام برده است در اسناد

شهبشانی می بینیم سند ۱۷۰ و ۱۳ و ۱۰ و ۹ و ۶

۱۶۸ - تصویر از رایینو - دکتر مظاهری - طاهری شهاب

۱۶۹ - دکتر مظاهری در مورد این مهر نوشته است «علاوه بر طغراوه هو» عبارت الملك لله

تعالی را هم دارد»

۱۷۰ - عکس از رایینو - دکتر مظاهری - طاهری شهاب - استاد شهبشانی (۳۷ و ۲۴)

ه - مهر دیگری کوچک و باین سجع : ۱۷۱
 الملك لله + السلطان بن السلطان مظفرالدین شاه قاجار - ۱۳۱۴



شکل ۱۱۱

و - مهری با سجع زیر : ۱۷۲
 العزة لله + مظفرالدین شاه قاجار

طغرا و توشیح

از طغرای مظفرالدین شاه هنوز نمونه‌ای ندیده‌ایم و ظاهراً از بعد از ناصرالدین شاه رسم طغرا کشی منسوخ گردیده است ولی رسم توشیح همچنان باقی بوده. ۱۷۳ و نمونه های بسیار از توشیح مظفرالدین شاه مربوط بدوران ولایتمهدی و پادشاهی او در دست است که گاه در زیر و آخر سطر اول نامه‌ها و فرمانها و گاه در پایان نامه توشیح میکشیده است (رک به شکلهای ۱۱۲ و ۱۱۳ و

(۱۱۴)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مرکز اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

بنیاد ملی اسناد و کتابخانه ملی
 جمهوری اسلامی ایران

بنیاد ملی اسناد و کتابخانه ملی
 جمهوری اسلامی ایران



شکل ۱۱۲

۱۷۱ - عکس از رابینو-دکتر مظاهری-از این مهر طاهری شهاب اسمی نبوده است.

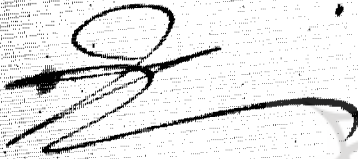
۱۷۲ - از این مهر فقط طاهری شهاب نام برده است.

۱۷۳ - سند متعلق به نگارنده.

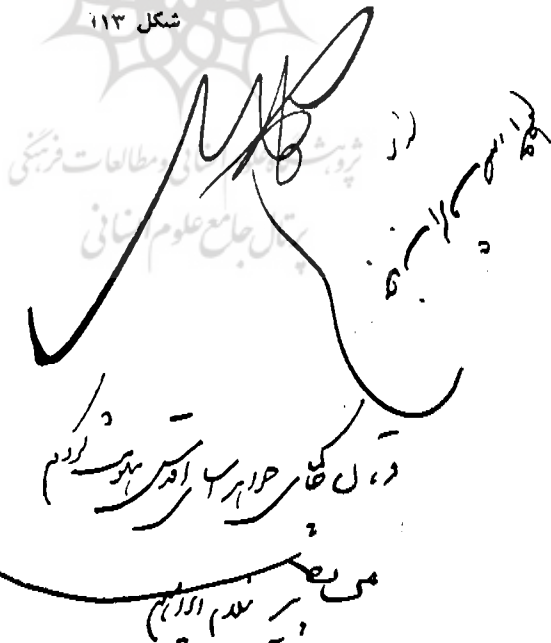


تین کان او
 تیرا ماہ

 حوں سرافخو پنجان سرم تو م سر را ما کاں ایں او باب حرم اردی



شکل ۱۱۳



سارو
 کما
 دیکھا
 سفا
 سر
 فرزند
 دود

د، ن کجا حور ب اندر سہر گرم

می رسد
 سلام اکرام

شکل ۱۱۴

۴۸ - محمد علی شاه

بطوریکه معلوم میشود محمد علی شاه شش نوع مهر باسجدهای مختلف داشته است که سه تای آنها مربوط به دوران ولایتعهدی و سه دیگر مربوط به زمان پادشاهی او بوده است.

الف - مهر زمان ولیمهدی باین سجع: ۱۷۴

الملك لله + ولیمهد - ۱۳۱۴

ب - مهر دیگری با این سجع: ۱۷۵

بست چو از صدق باولای علی عهد

گشت محمد علی به شاه ولیمهد + ۱۳۱۴

ج - مهر سرکاغذ باسجع و شکل زیر (شکل ۱۱۵): ۱۷۶

«ولیمهد دولت ایران»

د - مهر پادشاهی او باین سجع (شکل ۱۱۶): ۱۷۷

الملك لله + بتوقیع برزدبعون الهی

محمد علی خاتم پادشاهی - ۱۳۲۴



شکل ۱۱۶



شکل ۱۱۵

ه - مهر دیگری باسجع: ۱۷۸

هو + محمد علی شاه قاجار

۱۷۴ - فهرست اسناد شهبشپانی شماره های ۵ و ۱۲

۱۷۵ - همان مدرک شتقاره های ۷ و ۸ و ۱۱ و ۱۷۶ - مجموعه اسناد میرزا ملکم خان ۱۹۸۹ Suppl. Pers

۱۷۷ - طاهری شهبابدکتر مظاهری - عکس از رابینو

۱۷۸ - اسناد میرزا ملکم خان مجموعه ۱۹۸۹



نظر برضا شد از طرفت میرزا بهارخان شایسته
شاه دربار

در اینجوخ که میرزا بهارخان جوان حضور
بنفوذ

پیرش را که از تفسیر در دربار فرستاد
کشم

و بطهران آمد است مقرر شود میرزا
البرق

و شمس‌الرحم حکام در حقش را
رتال جامع علوم انسانی و کفالت فرستاد
مقتدر

شاه سلطان مقتدر
مستور
۱۳۳۳

مشغول است بشو شهرزاد عمر

Handwritten signature or scribble on the right side of the page.

و - مهر کوچکی برای مهور کردن پاکات باسجیع «محمدعلی»



شکل ۱۱۸

توشیح :

نمونه توشیح محمد علی شاه در شکل ۱۱۷ دیده میشود .

۳۹ - سلطان احمدشاه

اثر دومه‌ری که از سلطان احمدشاه باقیست باین سجع است : ۱۷۹

الف - الملك لله + السلطان بن السلطان احمد قاجار - ۱۳۳۲



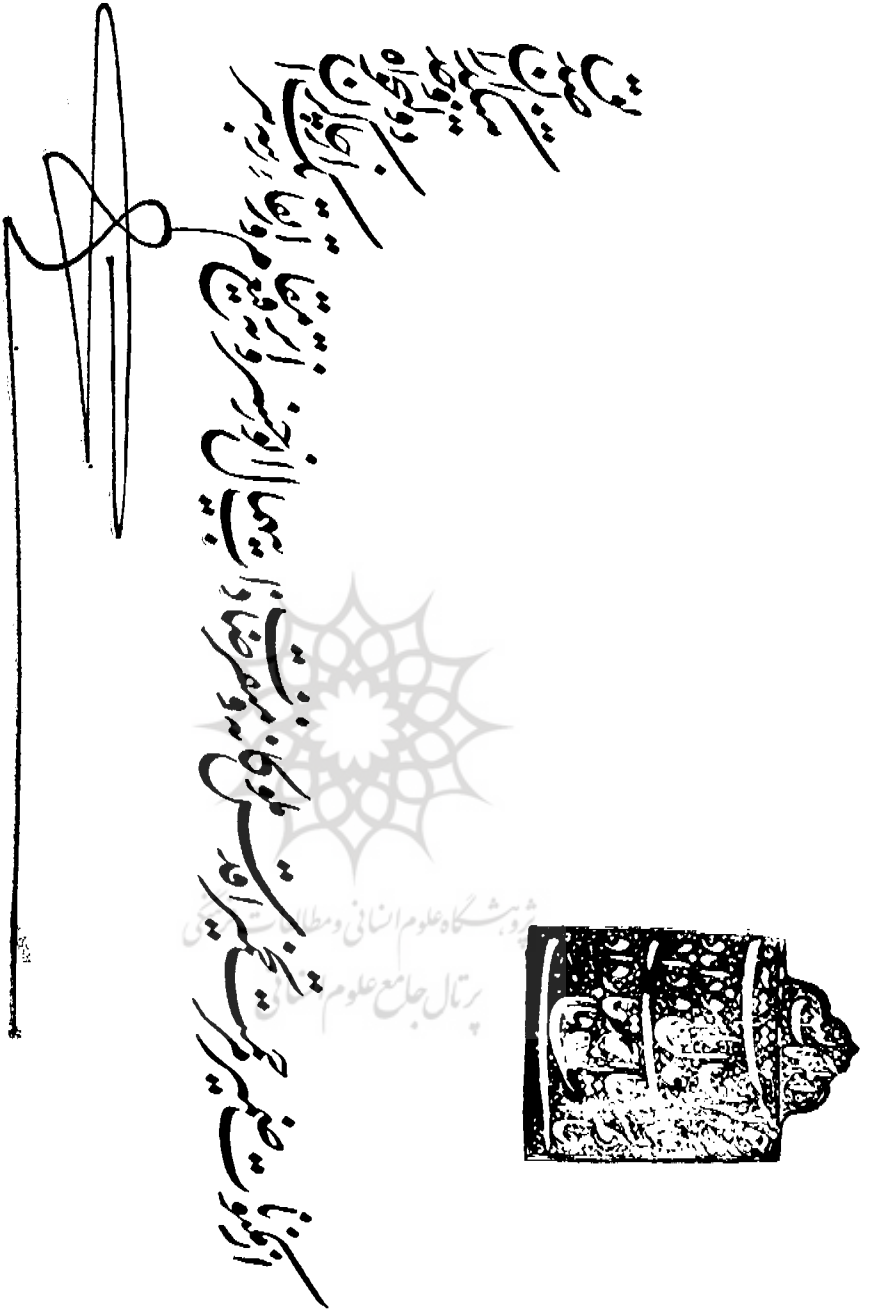
شکل ۱۱۹

ب - مهردوم باین سجع : ۱۸۰

المك لله + خواست یزدان تاشود آ بادملك از عدل و داد
خاتم‌شاهی بسطان احمد قاجار داد

۱۷۹ - رابینو

۱۸۰ - همان مدرک .



(۹۱)

شکل ۱۲۱



شکل ۱۲۰

در مورد این دومهر، این نکته را باید اضافه کرد که مرحوم کتر مظاهری و آقای طاهری شهاب در مقالات خود این دو مهر را یکی دانسته و نوشته‌اند: آخرین پادشاه قاجاریه سجع مهرش بعد از «الملک‌الله» و عبارت «السلطان بن السلطان احمد شاه قاجار سنه ۱۳۳۲» باین بیت موشح بود: خواست یزدان ... الخ، ولی بطوریکه از وضع شکل‌های ۱۱۹ و ۱۲۰ مشاهده میشود این عبارات مربوط بدومهر جداگانه بوده است.

توشیح

سلطان احمد شاه نیز چون اسلاف خود در آخر و زیر سطر اول فرمانها توشیح میکرد و نمونه توشیح او در شکل ۱۲۱ دیده میشود. ۱۸۱

پایان

۱۸۱- از فرمانی بتاریخ ۱۳۳۴ قمری متعلق به نگارنده